

לולא כל אותן נפקותות, כלול כאן חירוב המוטל על ראובן, מכח אחריותו שקיבל על עצמו, לעמוד בדין עם בעל חובו, כדי להעמיד את המקח ביד שמעון.
תימה שלא זכר שר מדברי הר"ן ונמו" ב"מ יד שמפורש להפך לכאורה.

דף ט

'עד שלא החזיק בה יכול לחזור בו' – משום טענת 'מקח טעות' כמו שנמצא מום במקח, כיון שצריך לטרוח וללכת לבית דין ולבטל ממלאכתו, הלכך המקח בטל מאליו ולא משום דין אחריות (עפ"י גמוקי יוסף).

'רב אמר בטלה מחלוקת – קסבר האחים שחלקו כיורשים הוו. ושמואל אמר ויתר – קסבר האחים שחלקו לקוחות, וכלוקח שלא באחריות דמי'. יש לבאר, מה לי אם 'כיורשין' הם או 'כלקוחות', הלא לכאורה השאלה היא אחת, האם נטילת הבעל-חוב מאחד מהם מחשיבה את החלוקה כחלוקה-שאינה-צודקת, ואם כן הרי יש לחלוק מחדש, או שמא החלוקה שמלכתחילה היתה צודקת, ואז אין לחלוק שוב?

ויש לומר שאמנם כשבאים בעלי חובות של האב ונוטלים מחלק אחד מהם, הוברר שהחלוקה מעיקרא אינה נכונה וצריך לחלק מחדש, אלא שכשחלקו האחים ביניהם, כאילו התנו שמי שיפסיד – יפסיד, כי הרי כל אחד נכנס לסיכון זה במידה שווה (וכדכתבו התוס'), אלא שתנאי כזה שייך רק אם האחים בחלוקתם הינם כלקוחות, אבל אם הם כיורשים הרי מעשה החלוקה אינו אלא בירור מה כל אחד ירש, ועל מעשה כזה לא שייך תנאי [כדוגמת שחיטה וטבילה שאין שייך בהן התנאת תנאים, דמידי דממילא הוא, כמו כן ירושה, אינה מעשה של האדם כהקנאה], ולכן אם 'כיורשים' הוו, חולקים מחדש (שיעורי ר"מ שורקין).

'הלכך נוטל רביע בקרקע ורביע במעות'. התוספות כתבו שאין שייך כאן לומר 'המוציא מחברו עליו הראיה' ולכן לדעת רב אסי אומרים 'חלוקו'. וכבר הסבירו המפרשים בדרכים שונות מדוע אין אומרים כאן 'המע"ה' ככלל מקום; אם משום שאין זה ספק מחמת טענותיהם אלא מצד המציאות כשלעצמה (מהר"ם. ועל כך הקשו אחרונים הלא זה דוקא לסומכוס ולא לרבנן); אם משום שודאי משלם והשאלה היא ממה לשלם [וזה תלוי בשתי הלשונות שברש"י, אם משלם רבע או חצי]; או שהשאלה כאן היא בעיקר המוחזקות, האם תחילת חלוקתם היתה כיורשים או כלקוחות; או מפני שזהו ספיקא דדינא – ע' בכל זה בפני יהושע; חרושי הגרנ"ט בבא בתרא קסה, ובשאר מפרשים.

וע' בתשב"ץ (ח"ב רע"ב ד"ה וכשהספק) שהביא מכמה סוגיות בגמרא כיוצא בזה, שפסקו 'חלוקו' בספיקא דדינא, וכתב: 'וכל אלו משונין משאר מקומות, ולא גמרינן מינייהו לדוכתי אחריתי, אלא היכא דאיתמר איתמר, היכא דלא איתמר לא איתמר, ודיינין כלל גדול בדין – המוציא מחברו עליו הראיה'.

(ע"ב) 'עד שלישי משלו. מכאן ואילך משל הקב"ה'. ע' בראשונים. ובספר תורת חיים מפרש על פי מה שאמר (ביצה טז.) כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה, ויש לו לזוהר מלעשות יציאה מרובה שלא יוסיפו לו על מה שפסקו. לכך מה שמוסיף עד שלישי – מקצבתו הוא מוסיף, ואין מוסיפים לו בשביל זאת, אבל מה שמוסיף להידור מצוה על שלישי – אינו בכלל הקצבה אלא משל הקב"ה הוא ואם מוסיף מוסיפים לו.

ליקוטים מפוסקים אחרונים

(ע"ב) 'אלא מעתה אי איתרמי לי תלתא מצוותא לתיב לכוליה ביתיה? אלא אמר ר' זירא בהידור מצוה עד שלישי במצוה... עד שלישי משלו, מכאן ואילך משל הקב"ה' –

שיעור חיוב הוצאת ממון עבור מצוה

מבואר בגמרא שאין חיוב להוציא 'שליש ביתו' לצורך מצות עשה. וכתבו הראשונים שהוא הדין במצוה העוברת ממנו. והביאו את תקנת אושא (בכתובות ג) 'המבזבז אל יבזבז יותר מחומש', ופרשו שאין זה אמור בצדקה בלבד אלא בכל מצוות עשה. (ואפשר שאף פחות מחומש אינו חייב – ע' מג"א תרנו סק"ז; שו"ת אג"מ

וכתבו ראשונים (ע' רשב"א ועוד; א"ח תרנו) שבמצוות 'לא תעשה' מחויב אדם למסור כל ממונו ולא יעבור. (ודנו הפוסקים במצוות עשה שהינן בשוא"ת ולא ב'קום ועשה' – ע' בשו"ת ריב"ש שפני; לבוש ופמ"ג א"ח תרנו בא"א, ובמש"ז רמו סק"ו, ובפתיחה כוללת ח"ד י; חו"י קלט; הגהות חת"ס א"ח תרנו; רעק"א יו"ד קנו; אור שמח מאכלות אסורות טו, י, ועוד). וזו לשון הראב"ד: 'תמוה לי, וכי יש דמים למצוות? ואיך יכול הוא לאמר לא אקנה לולב ואתרוג עד כדי כך וכך, ומי שם להם דמים, והמצוה האחת חשובה כל ממונו?

ויש לומר כדי שלא יבא לידי עוני ויצטרך לבריות, כמו שאמרו: המבזבז אל יבזבו יותר מחומש, שמא יעני ויפיל עצמו על הציבור, וכמו שאמרו: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, והעוני כמיתה הוא'. יש מי שפרש דבריו, שאם יוציא יותר יוכל על ידי כך להיבטל ממצוות רבות אחרות, ועדיף שייבטל ממצוה אחת מאשר ייבטל ממצוות. (ע' תשובה מאהבה ח"ב א"ח רפד. וע' בלבוש תרנו; חידושי חתם סופר).

והנצי"ב (לא הביא מהראב"ד) פרש טעם הדבר, משום שכלל הוא שכבוד הבריות דוחה מצוה מן התורה בשב ואל תעשה. ושיערו שגם זה בכלל 'כבוד הבריות' הוא.

ויצא לדון על כל האמור בברכות (ט) בענין דחית כבוד הבריות. אך זה דבר חדש לומר שגם באיסורים דרבנן לא יאה מחויב להוציא יותר מחומש. ומפורש בפוסקים (ע' בהגר"א והגהות רעק"א יו"ד קנו. וכן פסק התפץ-חיים ז"ל ב'באר מים חיים' ח"א א, י וח"ב א, יב) שאף איסור מדרבנן חייב להוציא כל ממונו שלא לעבור עליו, כדין לאוין דאורייתא.

ונראה שדין 'חומש' בכלל שיעורי המצוות – הלכה למשה מסיני. כן משמע קצת בירושלמי פאה א, א (או שמסר הכתוב לחכמים, לקבוע מהו ייחשב 'אונס'). ולפי"ז אין להוכיח לענין איסורין דרבנן, שאפשר שהשוו לאיסור תורה שחייב למסור כל ממונו.

על השאלה אם יש חיוב לחזור על הפתחים לצורך מצות עשה – ע' בבאר הלכה תרנו באורך; שו"ת שבט הלוי ח"ד סד.

והאם יש איסור, ובאלו אופנים, להוציא יותר מחומש – ע' במובא ביוסף דעת כתובות נ.

תוספת שליש להידור מצוה

שיטת רש"י שמדובר בגמרא בשתי מצוות המזומנות לפניו, ואחת מהן מהודרת יותר – יש לו ליקח את המהודרת, אך אינו חייב בכך אם עליו להוסיף יותר משליש ממחיר המצוה.

ואמנם רש"י לא באר הדין כשכבר קנה את המצוה הפחות-מהודרת, האם גם אז מוטל עליו להחליפה במהודרת. ומהבית-יוסף משמע שלאחר שכבר קנה – פטור, אולם מהגר"א משמע שהוא הדין במקרה זה. אלא שהיות ואינו מצוי כל כך שיוכל להחליף באחר (כי לקנות אחרת בנוסף לזו – ודאי אינו צריך) – לא דיבר רש"י על אופן שכזה (משנ"ב תרנו סק"ב ושעה"צ אות ב).

הראשונים שאלו על פירוש רש"י: אם אתה מחייבו לקנות המהודרת, אין לדבר סוף שהרי לעולם ימצא נאה יותר. ופרשו האחרונים שאכן לא חייבו לטרוח אלא פעם אחת בלבד (מובא בבאר הלכה שם ד"ה בצמצום, ועוד).

שיטת התוספות והרא"ש שאין מדובר על תוספת הידור, אלא על מי שיש לו מצוה בשיעור מצומצם, שחייב להוסיף עד שליש כדי לקנות גדול יותר. לשיטה זו כאשר הוא גדול דיו ואינו בשיעור מנימלי, אין חובה להוסיף שליש על הידור, אפילו כששתי המצוות מזומנות לפניו. ומשמע שהשו"ע נוקט דעה זו לעיקר. אולם מהגר"א והא"ר ועוד פוסקים מבואר שנוקטים להחמיר כשיטה הראשונה (באר הלכה שם). יש שהבינו דברי התוספות 'שאם מצא אתרוג כאגוז כמו ששיערו חכמים ואחד גדול ממנו שליש יקנהו' – שאין מדובר על שליש בדמים אלא שליש מגודל האתרוג. ויש שכתבו שזהו דין מסוים באתרוג ולא בשאר מצוות (ע' ים של שלמה, כד. ובמג"א תרנו תמה על כך. וע' בברכת מרדכי ח"ב לה, יג ואילך) שהסביר שיטה זו).

ואולם בדברי הרא"ש מפורש שהכוונה להוסיף על גדלו המצומצם, תוספת שליש בדמי האתרוג. וע' במהר"ם שיש שהגיה בלשון התוספות 'ואחד גדול ממנו עד שליש יקנהו', ובוזה ניתן להשוות דברי התוס' עם הרא"ש, וכמו שסתמו כן הפוסקים. וכן כתב הרחיד"א (בפתח עינים, וכן הביא מהרב יפה-מראה שחור בו בראותו דברי הרא"ש) לפרש בדברי תוספות, וכפי שכתוב בפסקי התוס'. וכידוע בדרך כלל הרא"ש מעתיק את שיטת התוס' ואין נראה שחולק. וגם מצד הסברא, מהי תיתי להוסיף שליש בגודלו של האתרוג בדוקא, עד שנסתפקו אם 'מלגאו' או 'מלבר', הלא הכל כדי שלא יתמעט משיעורו. וע' במהרש"א.

לפי שיטה זו אין חיוב להוסיף בהידור מצוה בעלמא עד שליש. אך יש לומר כאשר יש חשש פסול במצוה, כגון כשיש לו אתרוג שכשרותו נתונה במחלוקת הפוסקים, אף שלהלכה הוא כשר, יש לומר שבהידור מסוג זה הכל מודים שחייב להוסיף עד שליש (באר הלכה שם ד"ה אמ).

ויל"ע כשכבר קנה, אם מחויב לקנות אחר בהידור שכזה (לשיטת הבי"ב שבהידור רגיל אינו חייב כשכבר קנה). וע' בלשון המשנ"ב תרמה סק"ח. ואי נימא דאינו חייב, יאה מוכח שמעלת שיעור מרווח גדולה על הידור של 'לצאת ידי כל הדעות', שהרי לגבי

– יש לדייק ממשמעות הגמרא שהגידון הוא רק עד כמה מחויב להוציא ממון עבור ההידור, אבל ללא הוצאת ממון, חייב לקחת את המהודר ביותר שהודמן לו. אולם אדם שיש לו אתרוג משלו, אין לו להדר לברך על של אחר, הגם שהוא מהודר יותר – כן כתבו הפוסקים (ע' משנ"ב תרמה סקי"ח). אך מי שאין לו אתרוג ומברך על של אחר, חייב לברך על היפה ביותר שנודמן לו (עפ"י אילת השחר).

ביותר משליש. אמרו בגמרא 'מכאן ואילך – משל הקב"ה'. יש מהראשונים שפרשו (רמ"ה, נמו"י, ראב"ה, והעתיקים הב"ח) שאדם שחננו הקב"ה בממון, יותר מכפי יגיעו – צריך להוסיף אף יותר משליש להידור מצוה.

9 וזו לשון רבי אליהו וידאש, בספרו ראשית חכמה (שער המצוות ה): 'עד שלישי צריך להוסיף משלו – כלומר, מיגיעו, ודוחק את חייו כדי להדר המצוה. כי לחם חוקו ודי חייו נקרא 'שלו', שהקב"ה הבטיח כל בריה בלחם חוקה שנאמר 'נותן לחם לכל בשר'. מכאן ואילך של הקב"ה – כלומר אם זימן לו הקב"ה ממון יותר על צרכו והוא מושפע בנכסים, יוסיף על שלישי. וזהו 'של הקב"ה'. ואם אינו מושפע בנכסים – חייו קודמין'.

ואמנם רוב המפרשים לא פרשו כן, ולשיטתם אין חילוק בין איש אמיד ובין אינו אמיד, לעולם אינו חייב יותר משליש (ע' משנ"ב שם סקי"ו ובבאה"ל ובשעה"צ שם נויש לעיין באדם המוציא יותר משליש בהידורי הרשות כגון בריהוט ובגדים, האם אינו חייב כן במצוות).

וכן יש דעות שונות בפוסקים על אדם שמוזנותו מצומצמים, האם חייב לדחוק חייו כדי להוסיף שלישי להידור מצוה. ואפשר שלכו"ע אין חיוב (ע' באה"ל שם ד"ה יותר).

טעמים, ענינים ופרפראות

'שיב לבעליו' (עה"כ) = **שוה כסף** (ברכת פרץ).

'בהידור מצוה עד שלישי במצוה'. יש לרמוז בזה מה שאמרו 'גדול המעשה יותר מן העושה' – 'המעשה' ראשי תבות: 'הידור מצוה עד שלישי המצוה', והוא גדול יותר מהעושה, היינו שעושה המצוה עצמה (מובא ב'עני כל ח').

'עד שלישי – משלו, מכאן ואילך – משל הקב"ה'. מפרש"י ותוספות יש ללמוד, שזה שאמרו 'שכר מצוה בהאי עלמא ליכא', זהו בעושה את חיובו המוטל עליו, אבל מי שעושה יותר מכדי חיובו – מקבל שכרו גם בעולם הזה (ע' לקוטים מכת"י לר"צ הכהן, בסוף ספר שיחת מלה"ש עמ' 102; ושם במשיב צדק עמ' 57; ישמח משה לר"מ טיטלבוים מאוהל) לך).

הרב יונה מרצבך זצ"ל, עמד (ע' עלה יונה עמ' ססד) על ההשוואה בין משכן שעשה משה למקדש שעשה שלמה, על המשותף ועל השונה ביניהם. בתוך דבריו הוא מסביר את ענין הכרובים הנוספים שעשה שלמה והעמידם על קרקע הבית. גובהם של כרובים אלו עשר אמות. היינו כשליש מגובה הבית (כשם שכרובי משה הגיעו לשליש גובה המשכן). ובתוך דבריו, כך הוא כותב:

'כל מי שידוע פרק בטעמים העמוק של שיעורי תורה ושל שיעורי חז"ל, מבין הוא את מהותו של שיעור שלישי בכל מקום שימצאנו. שלישי הוא מיעוט, אך המיעוט הגדול ביותר שישנו ושלגביו עדיין רוב כנגדו. החלק השביעי, שתות, חומש, רבע – מיעוטים הם אך יש מיעוטים שלמעלה מהם בגודלם. החצי – כבר אינו מיעוט של הדבר ואין לגביו רוב כנגדו. מהותו של שיעור שלישי היא זה שאמרת: נשאר השלישי מיעוט של כל הדבר שהוא שלישי, אבל כבר הגיע עד גבול העליון של מיעוט שיש לגביו עוד רוב פי שנים.

לכן, למשל, הידור מצוה שיעורו עד שלישי. לא חייבוהו חכמים לעושה המצוה להדרה ביותר משלישי, עד שיהיה הטפל – ההידור – עיקר והמצוה העיקרית – מיעוט. אבל עד שלישי חייבוהו, שעד המיעוט הגדול ביותר יוסיף ההידור לעיקר המצוה. נויי ציציאות שיהיה שיעור הגדיל כשלישי ושני שלישי ענף (מנחות לט); על הגדיל להישאר מיעוט, אך הגדול ביותר. ועוד כהנה וכהנה.

ולכן ניתנה סברה להיאמר: בהשגת קדושה עליונה, לא בן אדם ולא חיות וכרובים, יכולים להשיג לעולם אלא מיעוט של כל הקדושה שישנה במרומי מרום. ולכן בקודש הקדשים, מקום עיקר שכינה בתחתונים, שקדושתה האמיתית בעליונים, נושאי השכינה בגדר מיעוט יישארו, ומי יעז ומי יהין להתרומם אליה ולהשיגה, יתרומם וישיג. כדוגמא וכמטרה יהיו לפני בני אדם הכרובים, שמיעוטו של קודש הקדשים הם בגובהם, אך המיעוט הגדול ביותר, והוא השליש. אם לא עד כדי כך יתרוממו הכרובים, אינם מסוגלים להכין דירה לשכינה בעולם התחתון ואין השכינה יורדת למטה'.
ע"ע תורת חיים טעם נוסף.

דף י

'חומר באש מבבור.. ומועדת לאכול בין דבר הראוי לה ובין דבר שאינו ראוי לה. מה שאין כן בבור.. דבר הראוי לה מאי נינהו – עצים. דבר שאין ראוי לה מאי נינהו – כלים...'. התוס' לעיל (ה: ד"ה כ) ביארו שמדובר בכלים שאינם ראויים להיפקע בהבל הבור. וטעם הפטור הוא מפני שבור פטור על דבר שאינו ראוי לו.

וכשמקשה בהמשך להבי יהודה דמחייב על נזקי כלים בבור – כי רבי יהודה מחייב גם בכלים שאינם ראויים לו, שגם הם נתרבו בדרשתו (גג:) או חמור – לרבות את הכלים (עפ"י מנחת שלמה. עע"ש).

'שהשור חייב בו שור פסולי המוקדשין, משא"כ בבור'. התוספות כתבו שאף על פי שלמדו מזהמת יהיה לו למעט פסולי המוקדשין שאינם שלו, בכל זאת צריך מיעוט מיוחד לפטור במיתת אדם, הגם שהמת אסור בהנאה ואינו שלו. (ולענין עבד שמת, אם אסור בהנאה – דעת הקצה"ח (תי,א) שאסור. ויש מצדדים בזה – ע' שבות יעקב ח"א פט; מנחת שלמה. וע"ע יוסף דעת סנהדרין יט:). – שכיון שהכתוב מדבר בשור, לא התמעט בו אלא שור, ולא אדם.

הגאון ר' מאיר שמחה מדווינסק, פרש את הדברים בדרך של סברה, וזו לשונו (בחידושיו כאן):
'פירושו: דסברא לחלק איכא, דחוקי התורה יש להם הבטה כללית, וכמעט כל המשפטים של נזיקין יש להם מושג בשכל אנושי, עיין ותמצא.

ובבור, חייבה התורה דכל בעלי-חיים יש להם רשות להלך במקום הפקר, ואיך עושה תקלה. משא"כ שור פסולי-המוקדשין דאסור בגיזה ועבודה ובחלבו, רק אין לו אלא היתר אכילה בשחיטה לבד, ועל זה נפדה, ולמאי ישנה אותה, היה לו לשחטו – זה קוטב הבטה הכללית של בורא העולם. וזה מה שפטר פסוהמ"ק וחקק זה לחוק כללי. אבל באדם לא שייך זה, ולכך מפרשינן בשור שאין המת שלו כוונתו לפסולי-המוקדשין'.

'אלא דבלאו איהו נמי מינטר – מאי קעביד?' ומדובר כשהסכימו לעזיבתו של זה, אבל אם התנגדו לעזיבתו, או שאמרו לו אם אינך רוצה לשמור, גם אנו מסלקים עצמנו משמירתו – כולם חייבים (עפ"י הרא"ש. ואין חולק על כך – חזו"א ב"ק ג,יא).

[הנידון כאן בחיובו של זה שנסתלק – מדין מויק בלבד, אם פושע הוא בשמירה. אבל לא דנו כאן אם אין לשאר השומרים לשלם, שאפשר שהוא חייב לשלם עבורם מדין ערבות, כי אולי השומרים כולם ערבים זל"ו. אלא שאחר כך יצטרכו לפרוע לו את תשלומו, לפי שהוא נפטר אם לא פשע. – ע' ש"ך ריש סי' עז, חדושי הגרש"ק ומנחת שלמה].

'והא איכא מרבה בחבילה, היכי דמי, אי דבלאו איהו לא אזלא – פשיטא, אלא דבלאו איהו אזלא – מאי קא עביד'. נחלקו הראשונים בדין המרבה בחבילה בכמות כזו שיש בה בפני עצמה כדי להביא את האש ולשרוף, אלא שגם ללא ריבוי של זה, היתה האש מגיעה לאותו מקום ושורפת; יש אומרים ששניהם חייבים (תוס') ויש אומרים שרק הראשון חייב (ע' שטמ"ק ועוד).

אמנם, אם כבר הודלק הגדיש וכליונו בטוח באש של הראשון, לא מצינו שיהא המרבה חייב, שנראה שלא נחלקו אלא כשעדיין לא הותחל הנזק והרי שניהם הכינהו, וכדוגמת בור עשרה שבא אחר והשלימו לעשרים, ששניהם חייבים. אבל אם כבר התחיל הנזק, כגון שהניחו חמשה אנשים חבילותיהם על בהמה, ומיתתה כבר בטוחה [באופן שכבר אי אפשר להצילה על ידי סילוק החבילות], ובא אחר והוסיף חבילות – האחרון פטור (כנפסק בשו"ע חו"מ שפג).

ונראה שלדעת המחייבים בריבוי אש שיש בה כדי להזיק, חייב גם אם לא היה אפשר להציל מהאש